

Azərbaycan xalqının minilliklərlə ölçülən zəngin və şərəfli tarixində həm qəhrəmanlıq, həm də faciə səhifələri bir-birini əvəz etmiş, nəsilən-nəslə qan yaddaşı və genlərlə ötürülmüşdür. Tariximizin 20 Yanvar səhifəsinin unikallığı isə ondadır ki, o eyni vaxtda həm faciə, həm də qəhrəmanlıq nümunəsidir. Sözügedən realıqdan çıxış edərək, bu yazıda məqsədimiz hər iki anlamı özündə birləşdirən 20 Yanvar hadisələrinə 30 illik zaman kəsiyindən nəzər yetirib, bir sıra narahətədiçə suallara cavab axtarmaqdır. Onları aşağıdakı ardıcılıqla təqdim edib, təhlilimizə başlayaq.

Birincisi, 20 Yanvar faciəsinin şərtləndirən amillər hansılardır və onun qarşısını almaq nə dərəcədə mümkün idi?

20 Yanvar faciəsinə aparıcı yol, əsasən, 2 amillə şərtlənmişdir:

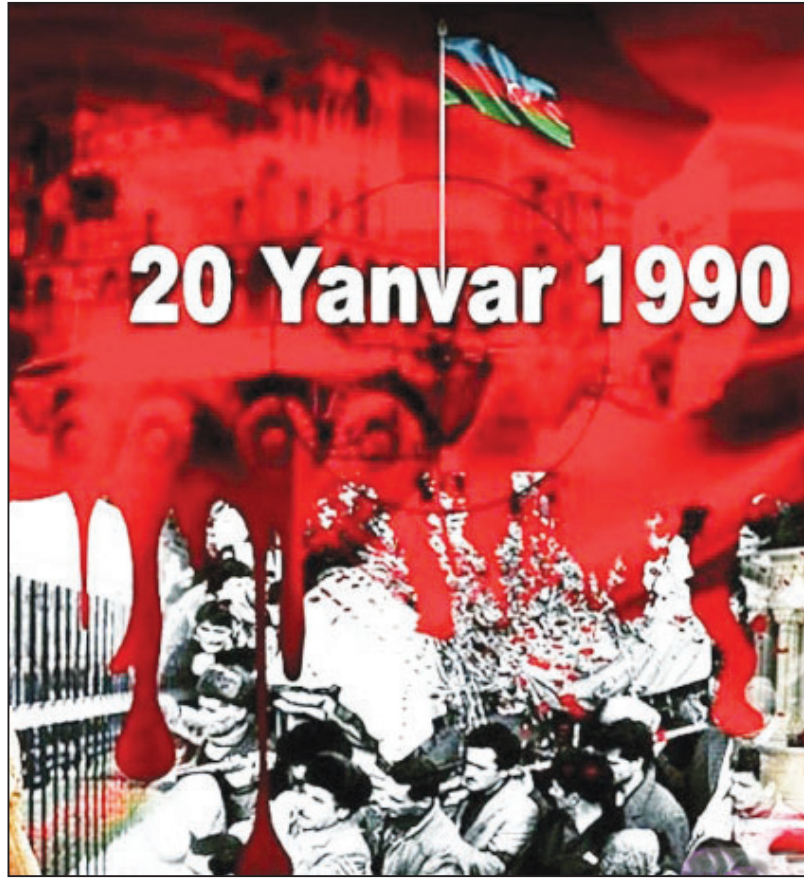
a) Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və SSRİ rəhbərliyinin ermənipərəst siyasəti

1988-ci ilin fevral ayında başlayaraq, 200 mindən artıq soydaşımız Ermənistandan zor və işgəncə altında qovulmuş, təkcə 1989-cu ilin avqust-dekabr

müxalifəti həmin tarixi şəraitdə ümummillə maraqları şəxsi maraqların fəvqünə qoymaq bacarığı nümayiş etdirə bilsəydi, antitəhlil və tərziatçı addımlar atmasaydı, Moskvanın Azərbaycan xalqına qarşı qanlı ssenariləri həyata keçirmək imkanı minimuma enə bilərdi. Zənnimizcə, məhz Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 15 yanvar 1990-cı il tarixli qərarında "Müdafiə Nazirliyi, hüquq-mühafizə və SSRİ-nin digər icra orqanlarından xahiş edirik ki, ölkə konstitusiyasının 81-ci maddəsinə

1990-cı il yanvarın ortalarında SSRİ Müdafiə və Daxili İşlər nazirliklərinin, habelə başqa xüsusi təyinatlı hərbi birləşmələrin 66 min nəfərdən çox əsgər və zabiti Bakı şəhərinə gətirilərək, Qala və Nasosnu aerodromlarında, Respublika stadionunda, Salyan kazarmasında yerləşdirilmişdi. Azərbaycana göndərilən ordu hissələrinin tərkibinə Stavropoldan, Rostovdan, Krasnodardan səfərbər edilmiş erməni zabiti və əsgərləri, hərbi məktəblərdə təhsil alan erməni kursantları da cəlb edilmişdi. Respublikaya gətirilmiş hərbi qüvvələrin, əməliyyatlara rəhbərlik etmək üçün Bakıya gələn 300-dən artıq yüksək rütbəli zabiti və generalının ərzaq təminatı, nəqliyyatla, yanacaq-la təmin edilməsi respublika büdcəsindən ödənilirdi.

Həmin hərbi qüvvələr üzərində xüsusi psixoloji sınaqların keçirildiyi haqqında təkzibedilməz faktlar vardır. Onlara belə bir dezinformasiya təlqin olunurdu: –Yerli əhali – azərbaycanlılar

20 Yanvar faciəsi Azərbaycan xalqının yaddaşından heç vaxt silinməyəcəkdir. Şəhidlərimizin əziz ruhu daim yaşayacaq, onların əziz xatirəsi Azərbaycan xalqının qəlbində əbədi yaşayacaqdır. Mən o dəhşətli gündə yaxınlarımı itirmiş bütün insanlara bir daha başsağlığı verirəm. Şəhidlərimizin ruhu əbədi yaşayacaq və yaşamaqdır.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

ların və Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı döyüşlərdə həlak olanların dəfn edildiyi Şəhidlər xiyabanıdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Şəhidlər xiyabanında əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparılmış, 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinə kompleks ucaldılmışdır.

Hər il ölkəmizdə və xaricdə 20 Yanvar faciəsinin ildönümləri ilə bağlı silsilə anım tədbirləri keçirilir. Bu il də Azərbaycan Res-

bütün ölkə ərazisində şəhidlərin xatirəsinin bir dəqiqəlik sükutu ilə yad edilməsi, respublikanın şəhər və rayonlarında, kənd və qəsəbələrində 20 Yanvar faciəsinin otuzuncu ildönümü ilə əlaqədar hüzn əlaməti olaraq Azərbaycanın dövlət bayraqlarının endirilməsi və digər tədbirlər planlaşdırılır.

Sonda təəssüf hissi ilə qeyd edək ki, bu bəşəri cinayətə hələ də beynəlxalq ələmdə lazımı siyasi-hüquqi qiymət verilməmişdir. 20 Yanvar faciəsinin günahkarları: SSRİ-nin birinci və sonuncu prezidenti M.Qorbaçov, Bakıda qətlə qatılmaqdan qorunmayan erməni qoşununu fəaliyyətə birbaşa rəhbərliyi həyata keçirən Yevgeni Primakov, müdafiə naziri Dmitri Yazov, Sov. İKP MK-nın katibi Andrey Girenko, Sov.İKP MK-nın millətlərə münasibətlər şöbəsi müdiri müavini Vyacheslav Mixaylov, daxili işlər naziri Vadim Bakatin, habelə Ə.Vəzirov başda olmaqla Azərbaycan rəhbərliyi hələ də beynəlxalq məhkəmə qarşısında mühakimə olunaraq, layiqli cəzalarını almamışlar. Bu məqamda qeyd edək ki, sabiq SSRİ prezidenti M.Qorbaçov 1995-ci ilin aprel ayında Türkiyədə səfərdə olarkən 1990-cı il yanvar qırğınından bəhs edib, "Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan etmək və oraya qoşun göndərmək mənim siyasi həyatımda ən böyük səhvim idi" deyərək öz günahını etiraf etmişdir. Bu etiraf heç bir halda onu məsuliyyətdən azad etmir.

Onu da qeyd edək ki, SSRİ Baş Prokurorluğunun ədliyyə polkovniki V.Medvedevin rəhbərliyi ilə təşkil etdiyi istintaq qrupu

20 Yanvar hadisələrinə 30 illik zaman kəsiyindən obyektiv baxış

gördüyü kimi, söhbət yalnız sosialist ölkələrindən gedirdi, sovet respublikalarından yox. Deməli, Mixail Qorbaçov başda olmaqla, SSRİ rəhbərliyi ABŞ-ın Rumıniya ilə bağlı məlum mövqeyindən bir sıra nəticələr çıxardı. İlk nəticə isə ondan ibarət oldu ki, sovet qoşunlarını Azərbaycan xalqının müstəqillik mücadiləsinə qarşı Bakıya yeridəcəyi təqdirdə ABŞ-ın etirazı olmayacaqdır. Rəsmi Moskva həm də onun fərqlində idi ki, ABŞ-ın güclü erməni lobbisi və diasporu da Vaşinqtonun Bakı qırğınına qarşı laqəy mövqeyinin formalaşmasında öz rolunu oynayacaqdır. Taktiki baxımdan belə qiymətləndirmədə Moskva yanılmamışdı. ABŞ 20 Yanvar faciəsinin olduqca soyuqqanlı qarşılıq. "Sem dayı" Rumıniya hadisələri fonunda davranışı ilə SSRİ-nin Bakı avontürasına dolayısı ilə "yaşıl işiq" yandırdığını fərqlində idi. Həm də fərqlində idi ki, belə avontüralar əzəli rəqibi və düşməni olan SSRİ-nin məhvinin tarixi "X" anını son dərəcə yaxınlaşdırmağa xidmət göstərirdi. ABŞ yanılmamışdı. 20 Yanvar faciəsi SSRİ-nin sonunun başlanğıcını şərtləndirən proseslərin katalizatoru oldu.

Dördüncüsü, 20 Yanvar bəşəri cinayətinə ölkədaxili və beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymət verilməsi.

20 Yanvar faciəsinə dövlət səviyyəsində tam siyasi-hüquqi qiymət verilməsi məsələsi ümummillə lider Heydər Əliyevin sayəsində həllini tapmışdır. Yanvarın 21-də Heydər Əliyev Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyinə gələrək, xalqa birgə olduğunu bildirdi, 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verdi, onun hüquq, demokratiyaya, humanizmə zidd olduğunu, Markazın və o zamankı respublika rəhbərliyinin günahı üzündən yol verilmiş kobud siyasi səhv olduğunu göstərdi. O, baş vermiş faciə ilə əlaqədar xalqımıza başsağlığı verdi və mətbuat konfransı keçirib, başda Qorbaçov olmaqla Bakıdakı terror aktına rəvac verən hakimiyyət nümayəndələrini və hərbiçiləri cinayətkar, onların dinc əhaliyə tutduqları divanı isə bütöv bir xalqa qarşı edilən tarixi cinayət adlandırdı. Bu tarixi çıxışın mətni dünyaya geniş yayıldı. Xalqın qəlbində ümid çirağı yandı.

1990-cı ilin iyulunda Moskvadan Vətənə qayıdan Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həmin il noyabr ayının 21-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində 20 Yanvar faciəsinə ilk dəfə siyasi-hüquqi qiymət verən sənəd qəbul edildi. Naxçıvan Ali Məclisində qəbul edilmiş və 20 Yanvar faciəsinə ilk siyasi-hüquqi qiymət verən, eyni zamanda Azərbaycan xalqının ümumi rəyini özündə təccüssüm etdirən bu qərar Heydər Əliyev qətiyyətinin təzahürü kimi tarixə düşdü. Sənəddə respublika səviyyəsində 20 Yanvar faciəsinə siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi respublika rəhbərliyindən tələb edilirdi. Ölkəmiz müstəqillik qazanmaqdan sonra da 1993-cü ilə qədər itqiddar olanların heç biri faciə

ile bağlı əsl həqiqəti aşkar etməyə özündə cəsarət tapmadı.

Yalnız Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdırdığından sonra – 1994-cü ilin mart ayında 20 Yanvar hadisələrinin hüquqi müstəvidə əsl mahiyyəti açıldı. 1994-cü il yanvarın 12-də keçirilmiş 20 Yanvar hadisələrinin hüquqi müstəvidə əsl mahiyyəti açıqlandı. 1994-cü il yanvarın 12-də keçirilmiş 20 Yanvar hadisələrinin hüquqi müstəvidə əsl mahiyyəti açıqlandı. 1994-cü il yanvarın 12-də keçirilmiş 20 Yanvar hadisələrinin hüquqi müstəvidə əsl mahiyyəti açıqlandı.

publikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri Samir Nuriyevin 18 dekabr 2019-cu il tarixli, 161 nömrəli sərəncamı ilə "20 Yanvar faciəsinin otuzuncu ildönümünün keçirilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı" təsdiq edilmişdir.

Sənəddə əsasən respublikanın şəhər və rayonlarında, idarə və təşkilatlarda 20 Yanvar gününün Azərbaycanın suverenliyi, istiqlaliyyəti və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizənin rəmzi kimi qeyd olunması ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi, 20 Yanvar hadisələrinin mahiyyətini

faciənin əsl mahiyyətini xalqa bəyan etməmişlər".

Ulu öndərin 20 Yanvar faciəsinin 4-cü ildönümünün keçirilməsi ilə bağlı 1994-cü il yanvarın 5-də imzaladığı fərmanda həm də Milli Məclisə hadisəyə tam siyasi-hüquqi qiymət verməsi tövsiyə olunurdu. Bu qiymət xalqımızın müstəqillik yolunda çarpışmasının dolğun mənzərəsinə əks etdirməli idi. 1994-cü il mart ayının 29-da respublika parlamenti "1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələr haqqında" qərar qəbul etdi. Beləliklə, 20 Yanvar faciəsi məhz ümummillə lider Heydər Əliyevin prinsipial və ardıcıl mübarizəsindən sonra öz hüquqi-siyasi qiymətini aldı.

Prezident İlham Əliyev 1990-cı il yanvarında şəhid olmuş oğul və qızlarımızın xatirəsinin əbədiləşdirilməsi, adlarının uca tutulması, onların ailələrinin, övladlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün mühüm sənədlər imzalamışdır. Dövlət başçısının 19 yanvar 2006-cı il tarixli "20 Yanvar şəhidinin ailəsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdünün təsis edilməsi haqqında" fərmanı da bu məqsəddə xidmət edir.

Bu gün Bakının ən yüksək nöqtələrindən birində hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs ad yerinə çevrilmiş bir ünvan vardır. Bu, 20 Yanvar faciəsi qurban-

aylarında Ermənistan tərəfindən Azərbaycan sərhədlərinin 91 dəfə pozulması və atəşə tutulması nəticəsində 32 nəfər azərbaycanlı öldürülmüş, 166 nəfər yaralanmışdı.

Kreml bu vəziyyətdən nəticə çıxarıb, Ermənistanın qeyri-qanuni və antibəşəri hərəkətlərinə hüquqi qiymət verib, günahkarları cəzalandırmaq əvəzinə, cinayətkarın şirnikləndirilməsi siyasətinə üstünlük verdi. Həmin qərəzli, məsuliyyətsiz və cinayətkar siyasətin bir neçə məqamına nəzər yetirək:

–1988-ci ilin mart ayında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi və SSRİ Nazirlər Sovetinin "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında" qəbul etdiyi qərar, əslində, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanından ayrılaraq Ermənistanla birləşdirilməsi üçün münbət şəraiti təmin etməyə hesablanmış addım idi. Bu qərara əsasən, ilk növbədə Dağlıq Qarabağ müstəsna hüquq və səlahiyyətlər verildi, böyük maliyyə vəsaitləri ayrıldı, vilayətə bağlı mühüm məsələlərin həlli İttifaq nazirlikləri və strukturlarının səlahiyyətinə aid edildi və s.

–1989-cu il yanvarın 12-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarına əsasən, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ərazisində xüsusi idarəetmə forması –Xüsusi İdarə Komitəsi yaradıldı. Sədi ermənipərəst məmur Arkadi Volski təyin edildi. Bu addım faktiki olaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılmasını təmin etmiş oldu.

– Rəsmi Moskvanın yuxarıda qeyd olunan addımlarından ruhlanan və şirniklənən Ermənistan SSR Ali Soveti 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında qərar verdi.

Bu siyasət və onun nəticələri Azərbaycanda ermənipərəst SSRİ rəhbərliyi əleyhinə etimadsızlıq mühiti və ümumxalq etirazı dalğasının formalaşmasını təmin etdi.

b) Azərbaycan rəhbərliyinin qətiyyətsiz və antitəhlil siyasəti, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin təmsilində müxalifətin təxribatçı addımları

Hadisələrin təhlili göstərir ki, Azərbaycan rəhbərliyi və

uyğun olaraq, Azərbaycan SSR-ə müvafiq zəruri yardımı həyata keçirsin" şəklində ifadə olunmuş mövqə Mixail Qorbaçov başda olmaqla SSRİ rəhbərliyini həm arxayınlaşdırmış, həm də Azərbaycan əleyhinə addımların radikallığı səviyyəsini daha da gücləndirmişdir. Xatırladaq ki, 1977-ci il 7 oktyabr tarixində qəbul edilmiş SSRİ Konstitusiyasının 81-ci maddəsinə görə, müttəfiq respublikaların suveren hüquqları SSRİ tərəfindən qorunmalı idi.

Bundan savayı, 1989-cu ilin sonlarında bəzi rayonlarda Xalq Cəbhəsinin hakimiyyəti ələ keçirməsi, Naxçıvanın İran sərhədindəki tikanlı məfillərin sökülüb atılması, xalq hərəkatının radikal qanadının Milli Müdafiə Şurası təşkil edərək nəzarəti öz əlinə alması, 1990-cı il yanvarın 13-15-də SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin Sumqayıt ssenarisində "erməni talanları" törətməsi Moskvanın əlinə Azərbaycan xalqını cəzalandırmaq fürsəti vermişdi.

İkincisi, Bakıya yeridilən qoşun hissələrinin hədsiz qəddarlığı nə ilə bağlı idi?

Əvvəla, qeyd edək ki, 1989-cu ilin sonlarında Bakı şəhərində 110 minlik silahlı qüvvə və hüquq-mühafizə orqanlarının şəxsi heyəti var idi. Xüsusilə, Bakı qarnizonunun və Bakı Ümumqoşun Məktəbi zabitləri və əsgərlərinin Azərbaycan xalqına münasibəti heç bir halda düşmənlə münasibəti deyildi, əksinə daha çox loyallığı ilə fərqlənirdi. Onlar yerli əhəlinin qonaqpərvərliyi və alicənablığını gündəlik həyatda görür və qiymətləndirirdilər. Başqa sözlə, "Görünən dağa nə bələdçi". Təsədüfi deyildir ki, 20 Yanvar hadisəsi öncəsi Bakı Ümumqoşun Məktəbinin zabit kollektivindən SSRİ Ali Sovetinin sədrinin və ölkənin müdafiə nazirinin adına ünvanlanmış məktubda xüsusi olaraq qeyd olunurdu ki, Bakıda vəziyyət Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin nəzarəti altındadır və mövcud problemlərin həlli üçün siyasi tənzimləmə imkanları tükenməmişdir. Biz tam əminliklə deyirik: Bakıda ikinci Rumıniyanın baş verməsinə imkan verilməməlidir." Mərkəzə belə mövqə lazım deyildi. Ona görə də, Moskva Bakıda qanlı aksiyaları həyata keçirmək üçün bu qüvvələrə tam etibar etmirdi. İstintaq müəyyən etmişdir ki,

rusları qırmağa hazırlaşlar və siz müqəddəs bir vəzifəni-rusları və bütünlükdə şəhəri xristian əhəlini ləğv etməkdən xilas etməlisiniz.

–Salyan kazarması ətrafında və evlərin damlarında snayperlər yerləşdirilmişdir və hədəflərində yalnız siz olacaqsınız. Ona görə də özünü müdafiə instinktindən çıxış edərək patronlarınızda heyfiniz gəlməsin.

–Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin hərbi dəstələri şəhərin strateji nöqtələrində yerləşdirilmişdir və onların amansız müqavimət göstərəcəklərini nəzərə alıb, qətiyyət və adekvat qəddarlıq nümayiş etdirin.

–Müqavimət göstərən tərəfin millisin, sovet ordusunun və ya daxili qoşunların geyimində də olması mümkündür və bu realıq da özünü müdafiə instinktindən çıxış edərək patronlarınızda heyfiniz gəlməsin.

Bir sözlə, SSRİ rəhbərliyinin "xeyir-duası" ilə 66 minlik qoşun hissələrini, xüsusilə erməni mənşəli əsgər və zabitləri, eyni zamanda həbsxanadan məlum məqsəd naminə azadlığa buraxılmış məhbusları Bakıda hər cür vəhşiliklər törətməyə psixoloji baxımdan tam hazırlamışdılar.

Üçüncüsü, SSRİ rəhbərliyinin törətdiyi 20 Yanvar faciəsinə dünənki digər fəvqəldövlətli olan ABŞ-ın üzərinə hansı məsuliyyət düşür?

ABŞ-da 1994-2001-ci illərdə Dövlət katibinin müavini İşləmiş Stroub Telbotun həmmüəllifi olduğu "Ən yüksək səviyyədə" adlı kitabda qeyd olunur ki, 1989-cu il dekabrın 24-də ABŞ-ın Dövlət katibi Ceyms Beyker ölkəsinin Rusiyadakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Cek Mottlak vasitəsilə SSRİ-nin xarici işlər naziri Eduard Şevardnadzeyə məlumat çatdırır ki, əgər sovet qoşunları Rumıniyaya ölkədaxili sabitliyin bərpasına naminə müdaxilə edərsə, ABŞ bu insidentti etirazla qarşılamayacaqdır. Eduard Şevardnadzeyə cavabında bildirir ki, ABŞ SSRİ-ni hərbi avontüraya cəlb etmək istəyir və bununla da özünün Panamaya olan müdaxiləsinə haqq qazandırmışdır. SSRİ-nin Xarici İşlər naziri qeyd edir ki, ölkəsi prinsip etibarilə yeni xarici siyasət kursunu həyata keçirir. Bu kursa görə, SSRİ daha sosialist ölkələrinin daxili işlərinə qarışmayacaqdır. Bu mövqədən